

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.4.2021.107-131>
УДК 82:[766:097](4)''04/14''

Петро Володимирович НЕСТЕРЕНКО,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури,
Київ, Україна,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

ОБРАЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ДЗЕРКАЛІ ЕКСЛІБРИСУ

Анотація. Екслібрис є важливою складовою книжкової культури, щирим зізнанням книголюбів у його відданій любові до книги. Образно-художня сутність українського книжкового знаку приваблює своєю багатогранністю. Враховуючи, що екслібрис – це охоронний знак книжки, найулюбленишим елементом композиції досить часто слугує саме вона, бо найбільше пасує до функціонального призначення книжкового знаку. Важливим стимулом для художників і власників екслібрисів були ювілейні дати, які привертали їхню увагу до літературного процесу не лише в Україні, а й у країнах Європи. Тому значна кількість екслібрисів була представлена досягненням не лише світочів українського народу, а й геніям усього людства, письменникам і їхнім літературним героям. Окрему групу формують численні книжкові знаки, присвячені особливо шанованим Тарасу Шевченку, Миколі Гоголю, Івану Франку, Лесі Українці. Сприяли появі екслібрисів, присвяченим відомим українським письменникам і поетам, ювілейні дати, які особливо широко відзначалися у II пол. XX ст. Серед них 200-ті роковини Івана Котляревського (1969 р.), Григорія Квітки-Основ'яненка (1978 р.), 150-річчя Марка Вовчка (1984 р.),

«Русалки Дністрової» (1987 р.), 800-річчя «Слова о полку Ігоревім» (1988 р.), 150-річчя Василя Стефаника (2021 р.) тощо.

У творчості художника Георгія Малакова туристична поїздка країнами Європи мала вирішальне значення для його неперевершених ілюстрацій та екслібрисів.

«Божественна комедія» флорентійця Данте Аліг'єрі (1265-1321 рр.), «Декамерон» Джованні Бокаччо (1313-1375 рр.), герой середньовічного німецького та нідерландського фольклору Тіль Уленшпігель Шарля де Костера (1827-1879 рр.), майстри сатиричних романів Сервантес (1547-1616 рр.) і Рабле (пр. 1494-553 рр.) стали об'єктами творчості українських екслібрисистів.

Трагедія «Гамлет», яку Шекспір (1564-1616 рр.) написав у 1601 р., а надрукував у 1603 р., набула особливої популярності серед його творів. Загальновідомим став вигук «Бідний Йорик!».

Серед улюблених персонажів – і герої французького письменника та льотчика Антуана де Сент-Екзюпері (1900-1944 рр.). Особливо популярним завдяки російському колекціонеру Миколі Яценку став «Маленький принц», який став рекордсменом по кількості створених екслібрисів.

Ключові слова: європейська художня література, сатира, екслібрис, художники, колекціонери

Вступ. Чим цікавий книжковий знак? Екслібрис – передусім, є твором мистецтва, і, як і будь-який твір, це репліка людини в її діалозі зі світом, з іншими людьми, з самою собою. цьому діалозі-спілкуванні художник вважає за необхідне здолати, зняти протиріччя між свободою творчості, польотом уяви і диктатом (спротивом) матеріалу. Нарешті, книжковий знак – це своєрідний документ епохи, за яким можна вивчати естетичну й книжкову культуру, творчість художників-графіків, склад приватних бібліотек та інші цікаві й важливі явища. Особливо цікавими є сучасні книжкові знаки, створені в добу незалежної України. Вони характеризуються розкутістю думки і, що особливо цікаво, – зверненням до класики світового письменства. Адже головний предмет літератури – людина у

всій різноманітності своїх життєвих виявів. Крізь призму сприйняття письменником оточуючої дійсності література відтворює індивідуальні риси зображуваного, а художник мовою графіки створює типові – художньо узагальнені, найхарактерніше для певного соціального середовища, відповідних історичних умов, різноманітних ситуацій. У художніх образах відображується погляд автора на життя, він або стверджує, або осуджує зображуване.

Постановка проблеми. У статті зібрано та всебічно розглянуто екслібриси провідних майстрів цього жанру, присвячені видатним творам класиків європейської літератури Середньовіччя та Відродження. Серед них Данте Аліг'єрі, Джованні Бокаччо, Шарль де Костер, Франсуа Рабле, Вільям Шекспір, Мігель де Сервантес Сааведра. Активізація створення книжкових знаків із літературними образами стала можливою саме в часи незалежності, коли митці вийшли на європейський обшир, позбавившись радянського ідеологічного впливу. Переважна більшість цих екслібрисів адресована іноземним шанувальникам творчості видатних письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здобуткам вітчизняних майстрів книжкового знаку присвячено небагато мистецтвознавчих робіт [1-4]. Важливою працею останніх років стало проведене наукове дослідження за темою «Український екслібрис кінця 1980-х–2010-х: традиції, трансформація новітні здобутки», яке вилилось у дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії, аспірантки Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури – Юлії Каменецької, яку вона успішно захистила цього року. Дисертація одна з перших робіт, де висвітлено аспект розвитку екслібрису означеного періоду на тлі європейського виставкового процесу та його позиції в Україні: жанрової, технічної трансформації та ін. Завдяки аналізу та вивченню матеріалів численних виставок екслібрису, в яких мали нагоду брати участь українські митці, можна зробити висновок, що українська графіка малих форм за майстерністю, жанровістю та технологічністю цілком відповідає світовому рівню. Міжнародні конгреси, які з інтервалом у два

роки проводить європейська асоціація FISAE, дали змогу не лише інтегрувати книжкові знаки наших авторів у світові експозиційні зали, а й перейняти досвід інших країн, надихнутись та зрозуміти традиції інших культур. Українські митці змогли на повну силу проявити свій творчий потенціал, в якому яскраво було помітно національні риси.

Мета статті – розкрити визначну роль екслібрису як нарису галереї образів із творів класиків європейської середньовічної та ренесансової літератури, комплексу духовних здобутків тогочасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У творчості переважної більшості майстрів українського екслібрису переважає звернення до національної символіки, адже символ – одна з могутніх підвалин культури. Проте деякі з них зверталися й до європейської класики. Найколеритнішим «європейським» митцем, без перебільшення, є заслужений художник України Георгій Малаков, чия творчість припадає на 50-70-і рр. ХХ ст. Надзвичайно важливою для нього стала здійснена в 1959 р. двотижнева туристська подорож до Бельгії, Голландії, Люксембургу (Бенілюкс), адже він закохався у старовину. Художник відвідав чимало міст, від зустрічі з якими залишилися яскраві враження. Серед них Амстердам, Антверпен, Брюгге, Брюсель, Гент, Люксембург, Остенде, Льеж, Роттердам, Гаага, [1, с. 19]. Бачене він замальовував в альбомах, а згодом у техніці лінориту втілював у життя. Так, серія «Бенілюкс» виконувалася протягом 1960 і частково 1961 рр. Звідси захоплення романтикою лицарських походів, яке стало поштовхом до створення середньовічних лицарських сюжетів, піратської серії, неперевершених ілюстрацій до «Декамерону» Бокаччо, «Квентіна Дорварда» Вальтера Скотта, «Роберта Брюса – короля шотландського» Лесі Українки, «Легенди про Тіля Уленшпігеля...» Шарля де Костера. Малакову властиві були прискіпливе споглядання, героїка та добрий гумор, або все разом.

Дивовижне відчуття композиції, знання архітектури будь-якої доби, та, передусім, доби Середньовіччя, разом з

блискучим гумором знайшли своє відображення й у низці цікавих екслібрисів. Малаков був неперевершеним і у тематиці «Шерше ля фам». Героями його книжкових знаків також були гувльвіси й монахи. Не дивно, що всі його графічні твори, включаючи книжкові знаки, користувалися у колекціонерів підвищеним попитом. Починаючи з одного з перших своїх екслібрисів, створеного в 1963 р., Малаков неодноразово зображував себе у вигляді веселого лицаря з палітрою і пензлем, чи за читанням книги й неодмінно з кухлем пива. Своїх друзів-книголюбів відтворив в образах піратів: із книгою за кермом штурвала в буремному морі – для військового моряка І. Єремєєва (1963 р.), з яким подорожував до країн Бенілюксу, інший зігнувся під вагою книжок над своєю головою – для В. Терна (1970 р.), ще один веселий чолов'яга сидить із кухлем пива на гарматі – для В. Духіна (1974 р.).

Не менш цікавими є мотиви з «Декамерону», наприклад, для збірки художника І. Саратовського (1968 р.). Середньовічний лицар з кинджалом у руці, який розгулює у супроводі двох веселих жінок, був створений для колекціонера М. Трухницького, та цей сюжет не давав спокою київському художнику, тому той поміняв прізвище попереднього власника під ним на своє – «В. Бокань». Ще один автоекслібрис передає атмосферу середньовічного міста з подорожуючим на коні лицарем, який заглибився у читання розкритої книги з написом «ARS» (мистецтво) і не помічає над собою двох жінок, які гостинно його запрошують (1968 р., рис. 1).

Порівняно з іншими країнами Європи в Італії міста XIV-XV ст. набули найбурхливішого розвитку. Промислова, торгова й лихварська буржуазія цих міст наживала великі багатства і могла виділити частину коштів на розвиток культури. Поряд із класом незвичайно багатой італійської буржуазії, що формувалася, в італійських містах розвивалася численна група представників розумової праці й людей, зайнятих літературою та мистецтвом. Найпомітнішою фігурою на зламі Середньовіччя і нового часу був флорентієць Данте Аліг'єрі (1265-1321 рр.). Його «Божественна комедія», як жоден

інший твір його часу, відобразила всю ідеологію тих віків. Написана вона не латинською мовою, а тосканською говіркою, що лягла в основу національної італійської літературної мови в період приблизно з 1308 по 1321 рр. та по сьогодні є знаковим твором пізньосередньовічної та ранньоренесансової літератури й онтології світу. Як відомо, згідно з католицькою традицією загробний світ складається з пекла, куди потрапляють навіки засуджені грішники, чистилища – місцеперебування грішників, які спокутують свою провину, і раю – обителі блаженних. Данте деталізує це уявлення й описує устрій загробного світу, з графічною визначеністю фіксує всі деталі його архітектоники. Допоміг йому в цьому поет Вергілій, який запропонував Данте здійснити прогулянку по загробному світу. Дізнавшись, що Вергілія надіслала Беатріче, померла коханка Данте, він без вагань віддається керівництву поета.

Величний пам'ятник італійської та світової культури приваблює як італійського (Массімо Баттолла), так і вітчизняного (Віталія Бакуменка) шанувальників творчості Данте – власників екслібрисів, про які піде мова. Всім знайомий профіль Данте, увінчаного вінком, із характерним крючкуватим носом і висунутою вперед щелепою є домінуючим в офорті киянина Руслана Агірби (2002 р.) та ліноризах Миколи Неймеша з Харкова. В екслібрисі останнього для Массімо Баттоллі (2001 р.) його доповнює зображення фрагмента страждаючої людської голови на тлі чорних масивних літер «AD» (рис. 2).

Рис 1. Малаков Г. Екслібрис Г. Малакова. Лінорит. 1973 р.

У книжковому знаку, адресованому В. Бакуменку (2004 р.), голова Данте постає на тлі масивного чорного дерева, крони якого завершуються шрифтовим написом «Божественна комедія», який органічно вписується в загальне шрифтове рішення. Під деревом зображено постать Вергілія на човні, зверненого обличчям до Данте. Орест Криворучко з Чернівців в екслібрисі для Массімо Баттоллі (2002 р.), виконаному тушшю рапідграфом, протиставляє світ живих і мертвих, який символізує лінійний рисунок голови Данте на білому тлі й

Рис. 2. Неймеш М. Екслібрис Маззімо Баттолла. Лінорит. 2001 р.

струнку постать Беатріче, створену білими лініями на чорному нічному тлі, яке доповнює яскрава біла зірка. Екслібрис Володимира Вишняка з Київщини, адресований Массімо Баттолі, виконаний у техніці гравюри на пластику, яка дозволила художнику створити ліричну графічну новелу, в основі якої на передньому плані зображені постаті Данте з квіткою в руках і Беатріче. За ними, на другому плані, на тлі нічного неба жіночі постаті, які крокують із запаленими свічами в руках.

Видатним представником літератури Відродження був флорентійський письменник Джованні Бокаччо (1313-1375 рр.) знаменитий своїм «Декамероном» – збіркою новел на теми переважно флорентійського міського життя. Напевно, знаходячись під враженням від прочитаної книги Джованні Бокаччо «Декамерон», у новелах якої яскраво висвітлюється і дотепність, і веселість, і щедрість, і широта натури людей, художник Іван Федоренко з Феодосії створив десять екслібрисів, адресованих різним власникам книгозбірень, включаючи автора цих рядків. У кожному з них, виконаному в техніці лінориту, є ключове слово «Декамерон» (у книзі міститься сто оповідок, що розповіли за десять днів семеро дам і троє кавалерів). Уся серія сприймається ніби своєрідні ілюстрації до безсмертного твору, в яких передано кращі якості епохи середньовіччя – лицарство, добродійність, людяність.

Кожна національна література – це своєрідний сплав свого, місцевого, оригінального з присвоєним, чужим, перейнятим із вікових міжнародних відносин. Герой середньовічного німецького та нідерландського фольклору Тіль Уленшпігель, блазень, штукар і пройдисвіт, швидко став популярним і з'явився у перекладах французькою, англійською, нідерландською, польською і навіть латиною. У 1867 р. бельгійський письменник Шарль де Костер написав «Легенду про Уленшпігеля», в якій переніс народного героя до Фландрії часів Реформації. В Україні він відомий за книгою «Легенда про героїчні, веселі і славетні пригоди Уленшпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших країнах» (Київ: Вища школа, 1984 р.).

Твір Шарля де Костера приваблював багатьох читачів і, зокрема, Юрія Процана з Івано-Франківська. Для голландського художника і колекціонера Йопа Пейненбурга він створив у техніці гравюри на пластику екслібрис (1998 р.), у центрі якого зобразив Тіля Уленшпігеля, верхи на вісліюку, в костюмі блазня, з келихом пива в руці та арбалетом за спиною. Довкола нього художник розташував ще сім сюжетів, які розповідають про часи кривавої борні Нідерландів за незалежність (рис. 3).

Героя часто зображували з незмінними атрибутами – совою і дзеркалом. Сова ще від античних часів означала мудрість, що натякає на глибинний підтекст уленшпігелевих дотепів. Дзеркало означає критичне ставлення Тіля, який своїми жартами насправді показував людям їхні власні недоліки. Водночас, дзеркало у середньовічній культурі було ознакою дурисвіта, блазня. Отож, сову Ю. Процан зобразив у верхній частині композиції. Його земляк, Петро Прокопів, свій екслібрис посвятив Франку Дюсельєру (1997 р.), можливо, з бельгійського містечка Дамме, яке зображене в нижній частині композиції й огорнуте стрічкою з назвою міста. Над містом, в якому є могила народного жартівника, зображено крилату богиню Ніке, яка тримає розкрити книгу з написом «Till Ulenspiegel», звуками сурми сповіщає про тріумф героя. Вишукана композиція виконана в техніці гравюри на пластику в два брунатно-оливкові кольори.

Борис Романов із Северодонецька створив два екслібриси в 1997 р. для відомого не лише в бельгійському середовищі, а й в Україні, колекціонера Люка ван ден Бріля. Тут також присутні атрибути Тіля Уленшпігеля. В одному з екслібрисів колекціонер зазирає в настінне дзеркало, на якому сидить сова, а бачить у відображенні не себе, а народного героя. В іншому сюжеті, в овальній рамці дзеркала зображено постаті героїв твору, які крокують назустріч сонцю, що сходить, зверху сидить сова, яка відображається в дзеркалі. Цей знак виконаний в чотири кольори.

Аркадій Пугачевський з Києва відомий своїми багатокольоровими екслібрисами. В одному з них, для Еверта Велдхузена (гравюра на дереві в шість дошок), Тіль Уленшпігель сидить на віслюку в одязі блазня, з дзеркалом у руці та совою на плечі. У нижній частині композиції на другому плані постають жертви інквізиції, яких із цікавістю споглядає

Ю. Процан 1998

Рис. 3. Процан Ю. Екслібрис Йона Пейненбурга. Гравюра на пластику. 1998 р.

король. Цікаво, що художник застосував тиснення фольгою для імітації блискучого дзеркала.

У Середні віки та під час Ренесансу були розповсюджені романи з лицарського життя. Майстрами сатиричного роману вважаються Рабле та Сервантес. Великий французький сатирик, автор роману «Гаргантюа та Пантагрюель», Франсуа Рабле

(1494-1553 pp.) дав у своєму творі грандіозну, сповнену дотепів і сарказму сатиру на феодальне суспільство. Використовуючи форми народного лубочного роману, Рабле подав феодалів як обмежених велетнів, ненажер, п'яниць, забіяк, людей, що ведуть суто тваринне життя і яким чужі будь-які високі і розумні мотиви. Цей сатирико-філософський твір – вершина творчості письменника. У романі Рабле описує історію велетня Пантагрюеля, сина Гаргантюа: його народження, виховання та героїчні подвиги, використовуючи фантастичну, казкову основу сюжету та стилістику лицарських романів. Гумор і дотеп поєднуються в цьому творі з гуманістичними ідеями раннього Ренесансу.

Різними графічними техніками скористались художники, щоб відтворити своє бачення перипетій героїв роману Рабле. У 1994 р. відзначалося 500-річчя Франсуа Рабле, декілька з митців відгукнулися на цю подію своїми есклібрисами. Майстер вишуканих мініатюр Борис Романов із Северодонецька на Луганщині присвятив книжковий знак французу Марселю де Канку. В його основі портрет Рабле в овальній рамці, який обрамляють квітами, привезеними на візку жінками. Під портретом лежить оголене немовля – Пантагрюель, який теж пропонує письменнику на знак вдячності квіти. Цей есклібрис художник підфарбував аквареллю, що надало йому особливої святковості.

Не менш цікавий есклібрис, адресований Люку ван ден Брілю, створив у кольоровій гравюрі на пластику киянин Аркадій Пугачевський. Він зобразив хлопчика Пантагрюеля, який сидить на земній кулі (натяк на міжнародну славу) з портретом Франсуа Рабле в руках. Свої есклібриси художник супроводжував витисненим зображенням лева (сліпе тиснення).

В есклібрисі М. Неймеша вже дорослий і вгодований Пантагрюель сидить на книжках (адже це книжковий знак) і запрошує дзвоником накривати на стіл (власник О. Міронов). Художник вправно використовує можливості лінориту, передаючи головне в композиції, раціонально демонструє співвідношення чорного й білого в гравюрі.

У техніці офорту киянин Костянтин Антюхін зобразив Гаргантюа та Пантагрюеля, що тримають на блюді з виделкою напоготові ... собор Паризької Богоматері. За ними у верхній частині композиції спостерігає з овального портрету письменник. Екслібрис адресований власнику «затишного ресторану на вулиці Св. Франциска, який щороку їздить до якоїсь іншої країни за рецептами нових екзотичних страв для своєї кухні» [4, с. 323]. Серед колекціонерів книжкових знаків Маріо де Філіппіс – рекордсмен, тому потрапив до книги рекордів Гіннеса.

Руслан Агірба в техніці кольорової гравюри на пластику (в сім дощок) розповів про епізод з третьої частини Пантагрюеля, яка побачила світ у далекому 1546 р. У ній Пантагрюель зі своїм другом Панургом впродовж усієї розповіді обговорюють із різними людьми важливе питання: чи слід Панургу одружуватися? Питання залишається невирішеним. У кінці книги герої вирушають у морську подорож шукати чарівну пляшку, що мала б раз і назавжди вирішити питання одруження. Руслан Агірба допоміг знайти цю пляшку друзям і зобразив одного з них за дегустацією корисного напою (рис. 4).

Найвідоміший англійський автор епохи Відродження, Вільям Шекспір, автор принаймні сімнадцяти комедій, десяти хронік, одинадцяти трагедій, п'яти поем і циклу зі ста п'ятидесяти чотирьох сонетів, був третім з восьми дітей у родині. Охрещений 26 квітня 1564 р., але деякі дослідники вважають, що обряд було здійснено на третій день після народження. Зберігся єдиний прижиттєвий його портрет. Саме його образ відтворив Орест Криворучко з Чернівців в унікальній техніці інкорелі, відзначивши таким чином 425 років від дня народження класика. Про це зазначено в напису на екслібрисі, виконаному в сіро-блакитній гамі й адресованому Генрі Ганлету з Люксембургу (1989 р.). Приваблює його бездоганна композиція й вишукане шрифтове рішення.

Трагедію «Гамлет» написано Шекспіром у 1601 р., а надруковано в 1603 р. Вона демонструє конфлікт між

передовими силами суспільства і силами реакції, який загострився в Європі на початку XVII ст.

Рис. 4. Агірба Р. Екслібрис Маріо де Філіппіса. Кольорова гравюра на пластику. 1996 р.

«Гамлет» – одне з тих творінь мистецтва, в якому підсумовані всі досягнення й помилки цілого періоду розвитку людства й поставлені великі запитання майбутнього» [5, с. 18].

Загальновідома сцена, в якій Гамлет звертається з монологом до виритого могильщиком черепа королівського блазня Йорика. За часів Шекспіра блазні були неодмінною приналежністю королівських дворів. Згодом вигук «Бідний Йорик!» набув особливої популярності. Художники, починаючи з Джона Холла, який у 1773 р. написав картину з цим сюжетом,

неодноразово зверталися саме до цього епізоду з п'єси «Гамлет». Згодом ця сцена була відображена в картинах відомих художників минулого – Ежена Делакруа (Франція), Франса Хальса (Голландія). Хоча в п'єсі самого Йорика немає, присутній лише його череп, деякі художники зображували блазня «при житті».

Цікаво, що піаніст і композитор Анджей Чайковський який помер у 1982 р., заповідав свій череп Королівській шекспірівській компанії, щоб його використовували в постановках «Гамлета» як череп Йорика. У 1989 р. череп Анджея дійсно був використаний на репетиціях теле-постановки п'єси, та все ж його замінили на муляж, бо актори почувалися незатишно зі справжнім черепом у руках. Проте, в деяких постановках череп все ж брав участь. Але глядачі, які приходили подивитися постановку, відволікались від театрального дійства й були захоплені обговоренням черепа.

У 1999 р. помер актор і викладач акторської майстерності Дел Клоуз. Він також заповідав передати свій череп Театру Гудмена, щоб його використовували в постановках «Гамлета», а самого Клоуза вказували в афішах як виконавця ролі Йорика. Та, як з'ясувалося пізніше, це був череп, придбаний в медичному магазині.

Не дивно, що після сказаного вище художника М. Неймеша теж зацікавив епізод, коли Гамлет веде діалог із черепом Йорика. Він створив три екслібриси, у яких передано різні варіації цієї сцени, майстерно поєднуючи сюжет зі шрифтовими написами. Один з них належить шанувальнику легендарного поета, музиканта й актора з московського Театру на Таганці Володимира Висоцького – Вадиму Альбертіну. Біля півсотні років тому до театру прийшов новий Гамлет-бард у чорному светрі і джинсах, з гітарою в руках, який чутливо відчував серцебиття часу. З чорної вовни тоді пошили завісу й светри для всіх акторів. Метафорою долі у виставі стала завіса, як «діюча особа» вона рухалася по сцені незвичайно, вздовж і впоперек, швидко чи повільно, різко пересікаючи сцену. На тлі цієї чорної завіси постає в екслібрисі Неймеша висвітлений

поясний портрет Висоцького, перед яким розгортається вже відома сцена з могильщиком і Гамлетом із черепом у руці.

Роман Сервантеса «Дон Кіхот» – вершина іспанської художньої прози – появився на початку XVII ст. Це був час, коли феодально-католицька реакція наклала свій відбиток на все духовне життя Західної Європи а, зокрема, на творчість письменників. «Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі», центральний образ роману іспанця Мігеля де Сервантеса Сааведра, – один із найпопулярніших героїв не лише світової літератури, а й у мистецтві екслібрису. Відомий як Лицар Сумного Образу або Лицар Левів, він обрав сам собі звучне лицарське ім'я «Дон Кіхот», витративши на це ще тиждень після того, як придумав ім'я своєму бойовому коню. В екслібрисі, виконаному в 2011 р. у техніці лінориту для автора цих рядків харківським художником Віктором Усолкіним постає образ творця твору «Дон Кіхот» (його зазначено на розкритій книзі під портретом). Він оточений, немов німбом, мережаним накрохмаленим коміром. Зображення доповнюють дати «1545-1616» та «1605-2005 рр.» – тобто до 400-річчя виходу в світ безсмертного твору Сервантеса. Світ сучасної «Донкіхотіани» широкий і різноманітний. Один із самих розповсюджених сюжетів в екслібрисах – боротьба подорожуючого лицаря з вітряками (М. Неймеш для С. Брехова, 1991 р.), його образ постає на тлі вітряка (О. Криворучко для Войтека Польчина, 1990 р.), битва Дон Кіхота і Санчо Панси зі стадами баранів і свиней (Р. Агірба для Георга Секіне з Японії, 2004 р.), письменник тримає на долоні лицаря з квіткою замість списа на коні (В. Лучко для І. Лучко, 1998 р.), Дон Кіхот та Санчо Панса в дорозі на тлі вітряка (В. Вишняк для Пауля Г. Беккера) і без вітряка (Р. Агірба для Рут Єнш з ФРН, 1995 р.), Дон Кіхот разом із Дульсінесю, Санчо Пансою та іншими персонажами (В. Вишняк для Георга Секіне з Японії) тощо. У низці композицій важлива роль відводиться коню героя – Росінанту, якого наділено Сервантесом багатьма якостями, притаманними людині. Так, в екслібрисі В. Леоненка для Богдана Рутковця, виконаному в техніці лінориту в 2001 р., на передньому плані

«портрет» голови коня, а на другому – постать Дон Кіхота зі списом.

Не можна обійти увагою й серію з двадцяти екслібрисів, створених М. Неймешом для шанувальника Дон Кіхота Пауля Беккера, організатора музею екслібриса у ФРН, виконану в різних графічних техніках. У них художник продемонстрував багату фантазію, динамізм та експресію. Його «премудрий ідальго» читає книги, грає в шахи, воює не лише з вітряками, а й зі смертю. В одному з екслібрисів Неймеш зобразив лікаря, який пропонує хворому лицарю, що лежить у ліжку, колбу з ліками, маючи на увазі самого колекціонера поважного віку.

Однією з крупних колекцій екслібрисів, які різнобічно відображали мотиви роману Сервантеса і життєві ситуації, які асоціюються з його змістом, володів відомий португальський колекціонер Артур Маріо да Мота Міранда. За його сприяння у 1964 р. Асоціацією португальського екслібриса була видана книга «Дон Кіхот» у мистецтві екслібриса». У цьому бібліофільському виданні, надрукованому накладом у 215 екземплярів, пронумерованих і підписаних автором, відтворено понад сто тридцять книжкових знаків, виконаних у техніках ксилографії, лінориту, офорту. Відомі й інші зібрання.

У 1977 р. угорський художник і мистецтвознавець у галузі прикладної графіки Дьєрдь Пока завершив монографічну роботу «Образи Дон Кіхота в малій графіці». На сторінках цього оригінального дослідження надається аналітичний опис понад двохсот мініатюр, виконаних ста двадцятьма художниками з вісімнадцяти країн світу з донкіхотівською тематикою, на базі особистого зібрання екслібрисів [2, с. 13].

У 2013 р. не стало відомого російського колекціонера, професійного штурмана цивільної авіації Миколи Яценка. У нього була пристрасть до творчості французького письменника й льотчика Антуана де Сент-Екзюпері (1900-1944 рр.), який не повернувся з бойового вилету. Колекціонер у радянські часи очолював Клуб книголюбів «Прометей» в Ульяновську, згодом став членом Правління асоціації друзів Франції і Президентом Міжнародного клубу друзів Сент-Екзюпері. Світову славу

принесла йому «Екслібрисна Екзюперіана» серед художників і колекціонерів. Він зібрав найбільшу в світі колекцію матеріалів про Сент-Екзюпері (це визнали навіть родичі французького письменника, з якими Микола Ілліч переписувався багато років). Справедливо вважаючи, що екслібрис – це концентрована ідея літературного твору, з зацікавленістю й наполегливістю поповнював своє зібрання мініатюр, розширюючи географію спілкування з художниками. Цікаво, що перший екслібрис для М. Яценка виконав у 1973 р. київський художник Володимир Масик, який був у відраженні в Ульяновську й відвідав збирача. У створенні «Екзюперіани» взяли участь сто тридцять вісім художників з багатьох країн. Серед авторів і друзів М. Яценка був Микола Бондаренко з Сумщини, Олександр Мікловда з Києва, Орест Криворучко з Чернівців, Володимир Ломака з Сум та ще багато інших художників. У них зображувався французький льотчик, герої його безсмертного твору «Маленький принц» та інших. Колекціонер друкував каталоги виставок, у 2011 р. вийшла в світ сорок друга частина каталогу, де було презентовано 2000-й екслібрис Екзюперіани. В ньому були представлені роботи понад двохсот художників із усього світу. Навіть після смерті Миколи Ілліча продовжували надходити листи з новими екслібрисами. Нині колекція знаходиться у вдови колекціонера [3, с. 29-34].

До свого семидесятиріччя автор цього дослідження був відзначений чудовим екслібрисом під назвою «Мій Екзюпері» (2019 р.). У ньому харківський художник Володимир Порічанський зобразив розкішну троянду, біля якої порастає Маленький Принц, а з космічної темряви їм світять зірки й яскраве сонце. В центрі квітки він розташував емблему Українського екслібрисного клубу, який очолюється автором цих рядків, з її початкових літер «УЕК» та розкритої книжки й державного символу – тризуба (рис. 5).

Висновки. Активізація звернень українських майстрів екслібрису до образів європейської художньої літератури стало можливим лише за доби незалежності, після падіння т.зв.

«залізної завіси». Про це яскраво свідчать дати виконання книжкових знаків. Художники перестали обмежувати себе ходінням по колу й бути заідеологізованими під егідою тодішнього Добровільного товариства любителів книги СРСР, яке підпорядкувало собі й екслібрисну нішу. В ті часи широко пропагувався т. зв. радянський екслібрис, у якому домінували теми великого жовтня, брехливої історії першої у світі соціалістичної держави, натхненної праці й бойових подвигів радянських людей, фальшивої боротьби за мир і прогрес, тощо. За останні тридцять років відбулися значні зміни у світогляді багатьох художників, вони стали вільними в обранні сюжетів, значно розширили свій світогляд. Досить часто їхніми замовниками стають іноземні шанувальники творчості відомих майстрів слова Середньовіччя, що свідчить про визнання у світі нашої художньої майстерності.

Список використаної літератури:

1. Белічко Ю. Георгій Малаков. Київ: Мистецтво, 1974. 96 с.
2. Добкин Я. «Дон Кихот» в прикнижній графіці. Російський екслібрисний журнал. 2008. Вип. 8. С. 9-20.
3. Папета Л. Неминіатюрне зібрання мініатюр. Російський екслібрисний журнал. 2014. Вип. 17. С. 29-34.
4. Романенкова Ю. Італійський Пантагрюель книжкового знаку. Мистецтвознавство України. 2015. № 4. С. 321-325.
5. Шекспир В. Пьеси, сонети. Київ: Мистецтво, 1976. 486 с.

Рис. 5. Порічанський В. Екслібрис Петра Нестеренка.
Туш, перо. 2019 р.

Петр Владимирович НЕСТЕРЕНКО,
кандидат искусствоведения, доцент,
Национальная академия изобразительного искусства и
архитектуры,
Киев, Украина,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

ОБРАЗЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ЗЕРКАЛЕ ЭКСЛИБРИСА

Аннотация. Эклибрис является важной составляющей книжной культуры. Искренним признанием книголюбца в его самоотверженной любви к книге. Образно-художественная сущность украинского книжного знака привлекает своей многогранностью. Учитывая, что экслибрис – это охранный знак книги, наиболее любимым элементом композиции достаточно часто служит именно она, ибо больше всего подходит к функциональному назначению книжного знака. Важным стимулом для художников и владельцев экслибрисов были юбилейные даты, которые привлекали их внимание к литературному процессу не только в Украине, но и в странах Европы. Поэтому значительное количество экслибрисов было посвящено достижениям не только светил украинского народа, но и гениев всего человечества, писателям и их литературным героям. Отдельную группу формируют многочисленные знаки, посвященные особо уважаемым Тарасу Шевченко, Николаю Гоголю, Ивану Франко, Лесе Украинке. Способствовали появлению экслибрисов, посвященных известным украинским поэтам и писателям, юбилейные даты, которые особенно интенсивно отмечались во II пол. XX в. Среди них 200-я годовщина Ивана Котляревского (1969 г.), Григория Квитки-Основьяненко (1978 г.), 150-летие Марко Вовчок (1984 г.), «Русалки Днестровой» (1987 г.), 800-летие «Слова о полку

Игореве» (1988 г.), 150-летие Василия Стефаника (2021 г.) и другие.

Самым колоритным «европейским» художником был, без преувеличения, заслуженный художник Украины Георгий Малаков, чье творчество относится к 50-70-м гг. XX в. Туристическая поездка по странам Европы имела в его творчестве решающее значение для непревзойденных иллюстраций и не менее интересных экслибрисов.

«Божественная комедия» флорентийца Данте Алигьери (1265-1321 гг.), «Декамерон» Джованни Бокаччо (1313-1375 гг.), герой средневекового немецкого и нидерландского фольклора Тиль Уленшпигель Шарля де Костера (1827-1879 гг.), мастера сатирических романов Сервантес (1547-1616 гг.) и Рабле (ок.1494-1553 гг.) стали объектами творчества украинских экслибрисистов.

Трагедия «Гамлет», которую Шекспир (1564-1616 гг.) написал в 1601 г., а напечатал в 1603 г., обрела особую популярность среди его произведений. Общеизвестным стало восклицание «Бедный Йорик!».

Среди любимых персонажей – и герои французского писателя и летчика Антуана де Сент-Экзюпери (1900-1944 гг.). Особенной популярностью благодаря российскому коллекционеру Николаю Яценко стал пользоваться «Маленький принц», который стал рекордсменом по количеству созданных экслибрисов.

Ключевые слова: европейская художественная литература, сатира, экслибрис, художники, коллекционеры

Petro V. NESTERENKO,
PhD in Arts, Associate Professor,
National Academy of Fine Arts and Architecture,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: exlibrisclub@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-4153-4175

CHARACTERS OF EUROPEAN LITERATURE IN THE EX-LIBRIS MIRROR

Abstract. Ex-libris is an important component of book culture, a sincere confession of a book lover in his devoted love of books. The figurative and artistic essence of the Ukrainian book mark attracts with its versatility. Given that the book plate is a trademark of the book, the most favorite element of the composition is often it, because it best fits the functional purpose of the book plate. An important stimulus for artists and owners of book plates were anniversaries, which drew their attention to the literary process not only in Ukraine but also in European countries. Hence, a significant number of ex-libris was represented by the achievements not only of the luminaries of the Ukrainian people, but also of the geniuses of mankind, writers and their literary heroes. A separate group is formed by numerous book signs dedicated to the most respected Taras Shevchenko, Mykola Gogol, Ivan Franko, Lesya Ukrayinka. Anniversaries, which were especially widely celebrated in the second half of the 20th century, contributed to the appearance of book plates dedicated to famous Ukrainian writers and poets. Among them are the 200th anniversary of Ivan Kotlyarevsky (1969), Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko (1978), the 150th anniversary of Mark Vovchok (1984), "Mermaids of the Dniester" (1987), the 800th anniversary of "Words about Igor's Regiment" (1988), the 150th anniversary of Vasyl Stefanyk (2021), etc.

A tourist trip to European countries was crucial for his unsurpassed illustrations and book plates for the work of the artist Georgy Malakov.

The “Divine Comedy” by the Florentine Dante Alighieri (1265-1321), the Decameron by Giovanni Boccaccio (1313-1375), the hero of Medieval German and Dutch folklore Thiel Uhlenspiegel by Charles de Coster (1827-1879), and the masters of satire novels Cervantes (1547-1616) and Rabelais (circa 1494-1553) became objects of creative work of Ukrainian ex-librists. The tragedy “Hamlet”, written by Shakespeare (1564-1616) in 1601 and published in 1603, became especially popular among his works. The exclamation “Poor Yorik!” became well-known.

Among the favorite characters and heroes of the French writer and pilot Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944). “Little Prince” became especially popular thanks to the Russian collector Nikolai Yatsenko, who became a record holder in the number of ex-libris created.

Key words: European literature, satire, book plate, artists, collectors

References:

1. Belichko, Yu. (1974). Heorhii Malakov [Heorhii Malakov]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian]
2. Dobkin, Ya. (2008). «Don Kikhot» v prikazhnoy grafike [“Don Quixote” in the pre-book graphic arts]. Rossiyskiy ekslibrisnyy zhurnal. 8, 9-20 [in Russian]
3. Papeta, L. (2014). Neminiaturnoye sobraniye miniatyur [Not miniature collection of miniatures]. Rossiyskiy ekslibrisnyy zhurnal. 17, 29-34 [in Russian]
4. Romanenkova, Yu. (2015). Italiyskiy Pantahriuel knyzhkovoho znaku [Italian Pantahriuel of book plate]. Mystetstvoznavstvo Ukrainy. 4, 321-325 [in Ukrainian]
5. Shekspir, V. (1976). Pyesy, Sonety [Plays, sonnets]. Kiev: Mystetstvo [in Russian]